

**XIX. YÜZYILDA ERZİNCAN KAZASINDA SALGIN HASTALIKLAR
(KOLERA, FRENGİ, ÇİÇEK VE KIZAMIK)****The Epidemics In Erzincan District In XIX. Century
(Cholera, Syphilis, Smallpox And Measles)****Dr. Abdulkadir GÜL*****ÖZ**

Bulunduğu konumu itibarıyla Erzincan ve çevresi tarihin her döneminde doğal afetlerin yoğun görüldüğü bölgelerden biri olmuştur. Bu çalışmada, doğal afetler içerisinde dâhil edilen salgın hastalıklardan; kolera, frengi, çiçek ve kızamık hastalıklarının, XIX. yüzyılda bölgedeki seyri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm kolera salgınları, ikinci bölüm frengi, çiçek ve kızamık salgınlarından oluşmaktadır. Sonuç bölümünde ise, incelemede elde edilen bulgular genel başlıklar altında sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Erzincan, XIX. Yüzyıl, Kolera, Frengi, Çiçek, Kızamık.

ABSTRACT

Because of its location, Erzincan and its environment have always been one of the regions that natural disasters have frequently been seen. In this study, the course of the diseases of cholera, syphilis, smallpox and measles that are included in natural disasters in the region in XIX. century. The study is composed of two parts. In the first part, the epidemics of cholera; and in the second part the diseases of smallpox and measles are dealt with. As for the conclusions, the findings that are obtained from the examination are presented under general topics.

Key Words: Erzincan, XIX. Century, Cholera, Syphilis, Smallpox, Measles.

GİRİŞ**1. Araştırma Konusu ve Amacı**

Çalışmada, XIX. yüzyılda Erzincan Kazası'na bağlı, Erzincan, Kemah, Refahiye (Gercanis) ve Pülümür'de görülen salgın hastalıklar incelenmiştir. Çalışma iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde; Erzincan ve çevresinde görülen ve 1892-1894, 1907-1910 seneleri arasında bölgeyi kasıp kavuran iki büyük kolera salgını ele alınmıştır. İkinci

* Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğrt. Üyesi.

bölümünde ise; diğere salgın hastalıklar başlığı altında, bölgesel veya salgın olarak görülen frengi, suçiçeği ve kızamık hastalıkları incelenmiştir.

Çalışmada, İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki muhtelif tasniflerde bulunan belgelerin yanı sıra, bölgeyi ziyaret eden seyyahların gözlemlerinden ve salgın hastalıklar üzerine yapılmış çeşitli çalışmalardan istifade edilmiştir.

İncelenen dönem içerisinde: 1. Erzincan ve çevresinde hangi hastalıkların etkili olduğu, 2. Salgınların kaynaklarının neler olduğu ve boyutları, 3. Salgınlarda meydana gelen ölümler, 4. İklim şartlarının hastalıkların salgın haline dönüşmesine etkisi ve salgınların hangi aylarda daha yoğun görüldüğü, 5. Halkın hastalıklara karşı tutumu ve devletin salgınlara karşı aldığı tedbirlerin neler olduğu? sorularının cevapları aranmıştır.

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümünde yer alır. İl; doğuda Erzurum, batıda Sivas, Güneyde Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Malatya, kuzeyde ise Giresun, Gümüşhane ve Bayburt ile komşu olup, ana ve tali yolların kesişme noktasında bulunmaktadır. Erzincan; Sivas-Erzincan-Erzurum-Tebriz yolu, Trabzon-Köse-Kelkit-Erzincan-Kemah-Eğir-Elazığ veya Malatya yolu, Erzincan-Demirözü-Bayburt yollarının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu konumu, çevre vilayetlerde çıkan salgın hastalıkların Erzincan'da görülmesine zemin hazırlamıştır.

Erzincan ve çevresinin tarihi süreç içerisinde, Erzurum, Trabzon ve Sivas Vilayetleri'nde görülen salgınlardan etkilendiği görülmektedir. Özellikle Kafkasya ve İran'da ortaya çıkan salgınlar önce Erzurum ardından Erzincan'da, deniz sınırı olduğundan dolayı hastalıklara karşı korumasız bir durumda olan Trabzon Vilayeti, Kafkasya ve Rusya'da ki salgınlarda etkilenmiş ve salgınlar, önce Trabzon Vilayeti'nde sonrada Erzincan'a yayıldığı anlaşılmaktadır.

Hastalıkların salgın haline dönüşüp daha geniş bölgelere yayılmasında, bölgeler arası ve bölgesel birçok unsur etkili olduğu söylenebilir. Bölgelerarası etkenler arasında; kervanlar, çerciler, asker sevkıyatları, göçler, hac seyahatleri gibi bir yerden başka bir yere seyahatlerde bulunan kişi ve topluluklar, hastalığın bir bölgeden başka bir bölgeye yayılmasına zemin hazırlamışlardır.¹

Bunun yanı sıra hastalıkların dar bir bölgede yayılmasında; dini bayramlar, törenler, ölümlerin yıkanması, kışla, hastane ve ibadethaneler gibi insanların toplu olarak kullandıkları mekânlar, aile üyelerinin hastalara bakmaları, aynı kaptan yeme veya su içmeleri, hastalıktan ölen kişinin

¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul 1997.

eşyalarının kullanılması, hasta ve komşu ziyaretleri, çöpler, lağım ve açıkta olan kirli sular gibi durumlar etkili olmuştur.²

Hastalıkların Erzincan ve çevresinde yayılmasında etkin birçok unsurun varlığı, hastalıkların bulaşma ve yayılma yollarının karmaşıklığı, hastalıkların yayılma sebebi, yukarıda saydığımız bir veya birkaç unsurdan kaynaklanmış olacağından dolayı, hastalıkların odak ve tam çıkış noktasını net bir şekilde ortaya koymak oldukça zordur.

2.1. Koleranın Tanımı ve Özellikleri

Belgelerinde; “illet-i kolera”³, “illet-i âdiyye”⁴ veya “illet-i mahûf”⁵ olarak adlandırılan kolera, epidemi-pandemi* halini alabilen, insanlarda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede müdahale edilmezse oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır.⁶ Çeşitli yollarla yayılabilen kolera virüsü, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Basit bir ifadeyle, kolera hijyen şartlarının yetersiz oluşundan kaynaklanan bulaşıcı bir hastalık olup, bu hastalıktan korunmanın en önemli yolu temizliktir.⁷

Kolera için epidemiyolojik* açıdan önemli iki nokta, kıtalararası salgına yol açabilmesi ve etkilediği ülkelerde endemik yerel seyir göstermesidir. Epidemilerin görüldüğü vakitler genellikle sıcak aylardır. Kirli su kaynakları, koleranın bulaşmasında önemli rolü oynar. Bu nedenle kolera epidemilerinin gelişmesinde önemli olan bir nokta da alt yapının iyi olmamasıdır. Özellikle, kışla, hapishane, okul ve hastane gibi mekânlarda, hastalığın salgına dönüşme riski daha kuvvetlidir.⁸

² Asa Briggs, “Cholera And In The Nineteenth Century”, *Past And Present*, nr. 19 (April 1961), s.76–96; John D. Post, “Famine, Mortality, and Epidemic Disease in the Process of Modernization”, *The Economic History Review*, New Series Vol.29, No.1, (Feb., 1976), s.14-37.

³ BA. Y.PRK. SH. 3/58; 3/61; BA. Y.PRK. ASK. 84/12; DH. MKT. 1982/44; 1999/22, 2006/64; BA. İ. HUS. 5/1310/R-046; BA. Y.PRK. UM. 25/6 vb.

⁴ BA. MTV. 71/45.

⁵ BA. C.SH. 18/882.

* *Epidemi* (salgın), *pandemi* (kıtalararası salgın).

⁶ Gerry Kearns, “Cholera”, *A. Dictionary of Nineteenth Century History*, London 1994, s.122–124.

⁷ J. Richard Evans, *Death in Hamburg, Society and Politics in the Cholera Years 1830–1910*, Oxford 1987, s.226–227.

* *Epidemiyoloji*; hastalıkların insan topluluklarındaki dağılımı ve bu dağılımı belirleyen etkenleri istatistik yöntemleriyle inceleyen tıp dalıdır.

⁸ Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892–1)*, İstanbul 2007, s.4–5.

Koleranın gerek dünyada gerekse Osmanlı Devleti'nde meydana getirdiği etkiler göz önüne alındığında, tarihsel anlamda özel bir önem kazandığı görülmektedir. Taşıdığı ehemmiyete rağmen kolera hakkında yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olup, Erzincan ve çevresine ait herhangi bir çalışmada bulunmamaktadır.

2.2. Koleranın Osmanlı Devleti'nde Ortaya Çıkışı ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Seyri

Salgın hastalıklar, insanlık tarihi boyunca maruz kaldığı en korkunç doğal afetlerin başında gelmiştir.⁹ Büyük acılara, kitlesel ölümlere sebebiyet veren ve en fazla tahribat yapan salgın hastalıkların başında veba ve kolera salgınlarının olduğunu söylenebilir.¹⁰ Özellikle veba salgınları XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı tebaasına musallat olan en öldürücü ve en sık rastlanan afetler olmuştur.¹¹ Osmanlı coğrafyasında salgın olan veba, XIX. yüzyılın ortalarına doğru her ne kadar mahallî olarak ara sıra görülse de bu zamandan sonra Osmanlı topraklarını terk etmiştir.¹² XIX. yüzyılın başlarında veba'dan daha tehlikeli olarak nitelendirilen, daha hızlı yayılarak, daha öldürücü olan başka bir bulaşıcı hastalık, kolera olmuştur.

“Kara ölüm”¹³ olarak bilinen ve ortaçağların karakteristik hastalığı olarak nitelendirilen veba gibi aynı şekilde kolera da, XIX. yüzyılın karakteristik hastalığı olmuş, bu yüzyıl, kolera yüzyılı olarak nitelendirilmiştir. Kolera XIX. yüzyılda Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'da hemen hemen bütün dünyayı kasıp kavurmuş, insanları kırıp geçirmiştir.¹⁴ Asya kolerası denilen ve Hindistan'dan çıkarak çeşitli vasıtalarla bütün dünyaya yayılmış olan “beledi”

⁹ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi* (çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul 2001, s.14–17.

¹⁰ 1881–1892 seneleri arasında yapılan nüfus sayımlarının ortaya çıkardığı durgunluğun sebebinin salgın hastalıklara, özelliklede koleradan meydana gelen ölümlere bağlanmaktadır. Bkz. Kemal Karpat, “Ottoman Population Records and the Census of 1881–82–93”, *International Journal of Middle East Studies*, 1978, 9, s.237–274.

¹¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, s.43–65.

¹² Gülten Sarıyıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını”, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22–23 Mayıs 2000)*, İstanbul 2001, s.309–319.

¹³ W. Michael Dols, *The Black Death in The Middle East*, Princeton 1977, s.3–4; aynı yazar, “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347–1894”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.22, No.2. (May 1979), s.162–189.

¹⁴ XIX. yüzyılın ortalarına kadar savaşlardaki ölümler harp meydanlarında silahla yaralanmalarla değil, askerlerin yakalandığı salgın hastalıklar neticesinde olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (çev. Ülker İnce), Ankara 2002, s.253–255.

bir hastalıktır. En iyi bilinen pandemiler (kıtalararası salgın);1817, 1829, 1852, 1881 ve 1899 pandemileridir.¹⁵

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, toprakları geniş bir alanı kaplayan Osmanlı Devleti'nde kolera görülmeye başlamıştır. Koleranın kıtalar arasında salgınlar halinde dünyayı sarstığı bu yüzyılda, deniz ve kara ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan Osmanlı topraklarında bu hastalık, demografik, sosyal, psikolojik ve ekonomik alanlarda büyük çaplı zayıflara sebep olmuştur.¹⁶

Osmanlı topraklarında kolera ilk defa 1822 senesinde görülmüştür. Hastalık Basra Körfezi'nden, Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır.¹⁷1831 senesinde İstanbul'da ilk kolera salgını baş göstermiştir.¹⁸ 1838, 1839 ve 1840 senelerindeki hac mevsimlerinde, kolera Hicaz'da hafif surette görülmüştür.¹⁹ 1843 senesinde Erzurum ve Diyarbakır'da ortaya çıkmıştır.²⁰1846 senesinde İran'ı sarsan kolera salgını 1847 senesinde Erzurum, Trabzon ve Muş'ta da görülmektedir.²¹ Osmanlı topraklarında uzun süre görülmeyen kolera, 1852 senesinde İran'da²² ortaya çıkıp kuzey istikametinde Rusya'ya sıçramış ve tüm Avrupa'da çok etkili olan bu salgını Osmanlı toprakları çok hafif atlatmıştır. 1854'de İran tarafında zuhur eden²³ kolera, 1855'de Erzurum'da kendini hissettirmiştir.²⁴ 1861 senesinde kolera Tebriz, Erzurum ve Erzincan'da ortaya çıkmıştır. Ancak Erzincan'da yoğun etkisi görülmediği anlaşılmaktadır.²⁵ 1865 senesinde ki kolera salgını çok şiddetli ortaya çıkmış, Osmanlı topraklarından Hicaz, Beyrut, Şam, İzmir, Diyarbakır, Mısır ve İstanbul gibi birçok bölgede görülmüş²⁶ ancak Erzincan bu felaketi hafif atlatmıştır.²⁷

¹⁵ Necdet Saka, "Osmanlı'da Salgınlar", *Toplumsal Tarih*, 22, Ekim 1995, s.23; Yavuz Mehmet Erler, "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler*, c.13, Ankara 2002, s.762-770.

¹⁶ Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera*, s.22.

¹⁷ Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", s.310.

¹⁸ Kamil Şükrî, "Kolera İstilasası", *Maarif*, c.V, nr.124 (28 Ca 1311/07.12.1893), s.309-322.

¹⁹ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, Ankara 2005, s.33-34; Gülden Sarıyıldız, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", s.310.

²⁰ BA. C.SH. 12/593.

²¹ BA. DH. İD. 156/8121; 157/8157; 157/8174; 158/8232; 160/8300.

²² Ahmad Seyf, "Iran and Cholera in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies*, vol.38, Number 1 (January 2002), s.169-178.

²³ BA. HR. MKT. 75/47.

²⁴ BA. A.MKT. UM. 209/34.

²⁵ BA. A. MKT. NZD. 394/59.

²⁶ BA. A. MKT. MHM. 336/98; 338/41; 326/38; 337/26; BA. A. MKT. NZD. 90/30.

²⁷ BA. A. MKT. MHM. 358/2.

1890 senesinde kolera salgını, Musul, Hakkâri, Halep, Erzurum, Van, Basra ve Hicaz Suriye, Sivas, Erbil, Van, Diyarbakır, Urfa, Trabzon ve Erzincan gibi geniş bir alana yayılmıştır.²⁸ Bir yıl sonra dahi salgının Erzurum Vilayeti'nde devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁹

1891'de Trabzon Vilayetinde kolera çıkmıştır.³⁰ Asıl salgın olarak kolera, 1892'de Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde kendini hissettirmiştir.³¹ Bu salgının çıkış yerinin Bakü olduğu görülmektedir.³² Erzurum, Trabzon ve hatta İstanbul'da bile³³ görülen 1892 kolera salgını bu dönemde Erzincan havalisini de kasıp kavurmuştur.³⁴ 1892 senesinin Mayıs ayı ile birlikte Erzurum ve Trabzon Vilayetleri'nde çok etkili olan, boyutları ve yaptığı tahribatı tespiti için İstanbul'dan bölgeye "heyet-i sıhhiye" gelip gözlemlerde bulunmuştur.³⁵

Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde eş zamanlı olarak Erzincan'da görülen diğer bir büyük kolera salgını ise 1908 senesindeki salgındır.³⁶ Bir yıl sonra (1909) bu salgın, Sivas, Ankara, Erzurum, Trabzon, Aydın, İzmir ve Yozgat gibi memleketin her tarafında kendini hissettirmiştir.³⁷ 1893–1910 seneleri arasında da birçok defa mahalli, salgın haline dönüşmeyen kolera vakaları Erzincan Kazası'nda görülmüştür.³⁸

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nde hiçbir vilayet, kolera salgınlarından kurtulamamıştır. Hastalığın yayılma alanlarına bakıldığında, şehirler veya vilayetler coğrafi konumları itibarıyla Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde bulunmaktadır.

Netice itibarıyla, Erzincan Kazası'nda görülen kolera hastalığı, XIX. yüzyılın belirli dönemlerde mahalli ve bazı dönemlerde ise salgın halinde kendisini göstermektedir. Erzincan'da koleranın salgın halinde kendisini

²⁸ BA. Y.PRK. BŞK. 16/45; BA. DH. MKT. 1837/105.

²⁹ BA. DH. MKT. 1971/28; 1972/10; BA. Y.PRK. ZB. 10/82.

³⁰ BA. DH. MKT. 1969/24; BA. İ.DH. 1283/100977.

³¹ BA. Y. PRK. SH. 3/58; 3/61; BA. Y. PRK. ASK. 84/12; BA. DH. MKT. 1982/44; 1999/22, 2006/64; BA. İ.HUS. 5/1310/R-046; BA. Y.PRK. UM. 25/6; BA. İ.PT. 1/1310/S-12.

³² BA. A. MKT. 1982/44.

³³ BA. Y. PRK. BŞK. 32/98; 33/39 vb; Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera*, s.148.

³⁴ BA. A.MKT. MHM. 553/37; BA. A. MKT. MHM. 358/2; BA. A. MKT. MHM. 343/48.belge.8 (6 Haziran 1865); 343/48.belge.9.(22 Eylül 1865), 343/48.belge11. (12 Temmuz 1865) vb.

³⁵ BA. Y.PRK. SH. 3/72.

³⁶ BA. DH. İD. 156/8121; 157/8157; 157/8174; 158/8232; BA. DH. MKT. 879/25; BA. DH. UMUM. 80/13 vb.

³⁷ BA. DH. İD. 157/2.

³⁸ BA. A. MKT. MHM. 554/40; BA. Y.PRK. BŞK 33/49; DH. MKT. 2339/97 vb; Ekrem Kadri Ünat, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910–1913 Yılları Arasındaki Kolera Salgınları ve Bununla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sa.1, İstanbul 1995, s.55–65.

hissettiği dönemlerde, Trabzon, Erzurum ve Sivas Vilayetleri veya Osmanlı topraklarının genelinde de salgınların olduğu görülmektedir.

Tablo. 1. Erzincan'da Koleranın Tarihi Seyri

Yıl	Ay	Hastalığın Boyutları
1852	Ekim	Hafif Salgın
1861	Mayıs	Hafif Salgın
1865	Temmuz-Ağustos	Hafif Salgın
1890	Mayıs	Hafif Salgın
1892	9-10 Mayıs	Salgının Başlangıcı
1892	Haziran-Temmuz- Ağustos	Salgın Şiddetli
1892	Ocak-Şubat	Salgının Azaldığı Dönem
1892	Şubat-Mart	Salgın Bitme Seyrinde
1893	Kasım	Hastalık Bitmiş
1894	Şubat	Hafif Seyir
1908	Ağustos-Eylül	Hastalığın Başlangıcı
1909	Haziran-Temmuz- Ağustos	Salgın Şiddetli
1910	Ekim-Kasım	Salgın Bitme Seyrinde

Tabloda görüldüğü üzere kolera hastalığı Erzincan ve çevresinde, 1852, 1861, 1865 ve 1890 senelerinde hafif seyirle görülmüş, 1892-1894 ve 1908-1910 seneleri arasında ise salgınlar çok etkili olmuştur. Salgınlar, yılın Mayıs ayında başlayıp, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında etkisini devam ettirmiştir. Diğer aylarda pek etkili olduğu söylenemez. Koleranın ortaya çıkışı ve salgın haline dönüşmesinde dönemlere bakıldığında, iklimsel faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler

Erzincan Kazası'nda salgınların yayılmasını engellemek ve hastalığa yakalananları tedavi etmek için bir takım önlemler alınmıştır. Alınan önlemleri belirli başlıklar altında toplanıp değerlendirilecektir.

Şehirde kol gezen koleraya karşı alınan tedbirler arasında; cami, han, hamamların umuma açık tuvaletlerinin badana ettirilip özel kimyasallarla temizlenmesi, şehir içindeki çeşmelerin artık su ayakları kapatılması, çöplerin kaldırılması, salhane, boyahane ve kasap gibi dükkânların şehrin dışına çıkarılması, kaldırım yapılması, çukur ve hendeklerin kapatılması, çarşı, pazar, sokak, hanelerin temizliği gibi koleraya kaynaklık edebilecek veya yayılmasını

hızlandırılacak olan noktalar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.³⁹ Yapılan bütün tedbirlerin teftişi, askeri zabitan tarafından yapılmış ve ihmali görülenler cezalandırılmıştır.⁴⁰

Halkı hastalığa karşı bilinçlendirmek için Türkçe, Ermenice ve Rumca risaleler⁴¹ hazırlanıp, hastalığa karşı hijyen kurallarına nasıl uyulacağına dair bilgilendirme yapılmıştır.⁴² Bunun yanı sıra kolera'nın daha fazla yayılmasını engellemek için, şehirdeki bütün⁴³ meskûn hanelerdeki ahali, taramadan ve kontrollerden geçirilmiştir. Hastalığı taşıdığı düşünülen pastırma, sucuk gibi malların bölgeden geçişine izin verilmemiştir.⁴⁴

Hastalık ilk görüldüğünde asker koğuşlardan çıkarılarak, çadırlara sevk edilmiş, hastalığa yakalanmış askerler ile sağlıklı asker ve halkın teması yasaklanmıştır. Nemli ve rutubetli koğuşların havalandırılıp, badana ve ilaçlama işlemi yapılmıştır. Ayrıca, kışladaki umumhane, hamamlar ilaçlanmıştır. Görevden veya tahaffuzhanelerden dönem askerler kontrollerden geçirilerek ve salgının şiddetli bölgelerde askerin halk ile teması engellenmiştir.⁴⁵ Askeri veya sivil hastanelerde kolera'ya yakalanmış hastaların koğuşları veya barakaları ile sağlıklı insanların kovuş ve barakalarının ayrı tutulması gibi birçok tedbir alınmıştır.⁴⁶ Askeri kışlalarda, askerlerin kullandıkları kaşık, tabak ve karavana gibi yemek takımlarının hijyen kuralları içerisinde temiz tutulması ve suların kaynatılması gibi bir takım uygulamalara da gidilmiştir. Salgın hastalıkla mücadele etmenin en önemli yöntemleri arasında kordon usulü ve tahaffuzhanelerin oluşturulması gelmekteydi.

³⁹ Osmanlı'da belediyelerin vilayetlerde kurulması ve belediyecilik faaliyetleri 1871 senesinden sonra başlamıştır. Geniş bilgi için bkz. M. Emin Yolalıcı "Osmanlıda Çağdaş Belediyecilik", *Türkler*, c.13, Ankara 2002, s.739-749.

⁴⁰ 1865 senesine ait belgelerde; Erzincan'da çarşı, pazar, sokak, hanelerin temizliği ve bazı esnaf gruplarının şehrin dışına çıkarılması gerektiği belirtilmiştir. *BA. A. MKT. MHM. 358/2; BA. A. MKT. MHM. 343/48.belge.2. (6 Haziran 1865), 343/48.belge.5.(22 Eylül 1865), 343/48.belge.4. (12 Temmuz 1865).*

⁴¹ Erzurum Valisi Mehmed Hamdi'nin hazırladığı Ermenice ve Rumca risale ile vilayet dâhilinde ki kocabaşlar vasıtasıyla Gayr-i Müslim ahaliye dağıtılmıştır. *BA. A. MKT.152/5 (1864 senesi).*

⁴² *BA. A. MKT. MHM. 553/37.belge.1*

⁴³ "Erzincan'da zuhur iden illet-i kolera'nın nüfuzuna mani birebir sıhhiye ve tebabe ile sirayet-i memlekete meni...". *BA. A.MKT. MHM. 553/37.belge.2.*

⁴⁴ Kurutulmuş et mamullerinin salgın hastalığın yayılmasına sebep olduğu gerekçesiyle ihracı ve bölgeden geçişi yasaklanmıştır. *BA. DH. İD. 51/16.belge.19. (Ağustos 1910); 51/16.belge.21. (Temmuz 1908).*

⁴⁵ 1892'de hastalığın ilk çıkışının asker vasıtasıyla olduğu şehir ve bölgeye yayıldığı belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı askerin halk ile temasının engellenmiştir. *BA. A. MKT. MHM. 553/37.belge.1.*

⁴⁶ *BA. DH. İD. 51/16.belge.9. (Haziran1910); 51/16.belge17. (Temmuz 1910).*

Kordon usulü: Bu uygulamada asıl maksat, hastalığın ortaya çıkış yerinden dışarı yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlamaktır. Yani bu, karantina usulünün dar kapsamlı başka bir versiyonudur. Hastalığın çıktığı ev, hastane veya kışlalarda bu uygulama yapılmaktadır. Şehirde şüphe duyulan bütün vakaların ortaya çıktığı yerler, benzer şekilde ablukaya alınmaktaydı. Bu kordon süresi genellikle on gündü.⁴⁷ Ancak hastalığın artık görülmediği dönemlerde bu süre 5 güne indirildiği de vakidir.⁴⁸ Hastalığın başka yerlere sirayet etmesini engellediği muhakkak olan bu uygulamaya maruz kalanlar, pek memnun kalmamaktaydılar.⁴⁹ Kordon döneminde kordon içerisinde bulunanların iâşe ve diğer temel gereksinimlerinin giderilmekteydi. Kordon oluşturulduktan hemen sonra, kolera illetine yakalananların evleri, hastanın kullandığı eşyalar ve elbiseleri sıhhi kurallara uygun olarak, dökümü yapılarak sayılır ve temizlenirdi.⁵⁰

Devlet padişahın fermanıyla, kordon esnasında uyulacak kuralları belirlemiştir. Şöyle ki, istenmediği halde hastaya kesinlikle ilaç verilmemesi, hasta ve yakınlarının herhangi bir hoşnutsuzluğa sebep olacak muamelede bulunulmaması, hastanın yüz ve gözlerine ilaç sürülmesi gibi uygunsuz davranışların yapılmaması, hastaların evinin dezenfekte edilmesi ve bu illetten ölenlerin kendi dinlerine göre cenaze işlemlerinin yapılması emredilmiştir.⁵¹

1892 senesinde Erzincan'da ilk görülen kolera vakası, Dördüncü Ordu'ya bağlı Seyyar Topçu Alayında⁵² görülmüştür. Hastalığın kışlada görüldüğü esnada, hemen kordon uygulamasına geçilmiştir. Hastalık ilk görüldüğünde, askerler kışladan bahçeye çıkarılarak bir süre çadırda kalmaları sağlanmıştır.⁵³ Bu zaman zarfı içinde, koğuşların dezenfeksiyonu tamamlanmıştır. Ayrıca askerlerin saman yataklarının yerine, yeni yatak, karyola ve sobalar alınmıştır.⁵⁴

⁴⁷ BA. NGG. 689/21746.

⁴⁸ Erzincan'da koleradan eser kalmadığı için 10 günlük karantina süresi 5 güne indirilmiştir. BA. A.MKT. MHM. 554/25(24 Ekim 1892).

⁴⁹ 15 Eylül 1908 senesinde Erzincan Şehri'nde koleraya ölümler vuku bulmuş ve bundan dolayı haneler kordon altına alınmıştır. Bu uygulamalardan hoşnut olmayan, ahalden iki yüz kırk kadar kişi karşı çıkmışlardır. BA. DH. İD. 51/16.belge.8.

⁵⁰ BA. İ.HUS. 33/Ra.1311; BA. Y. PRK. BŞK. 33/98.

⁵¹ BA. İ.HUS. 25/Ca1311.

⁵² Hastalık zuhur ettiği an, asker kışladan çıkartılıp derhal çadırlara sevk edilmiş, kışlanın temizlik ve ilaçlaması yapılmıştır. Hastalığı tespit edilen askerler koğuşlarda kordona alınmış, diğer askerler ve ahali ile irtibatları kesilmiştir. Asker ve ahali arasında infial olmasının diye tertibat alınmıştır. BA. MTV. 71/45.

⁵³ BA. MTV. 71/45. Benzer uygulamalara da rastlanmaktadır. Erzurum ve Muş'ta salgına tutulmuş askerler koğuşlardan "tebdil-i hava" için çadırlara çıkarılmış ve hastalık hafiflemiştir. BA. İ.DH. 158/8232; 160/8300.

⁵⁴ BA. MTV. 71/45; BA. İD. 51/16.belge.17; BA. İ. HUS. 5/1310/R.1310.

Bu vakanın görülmesi üzerine, hastalığın asker ve ahali arasında yayılmaması için, Dördüncü ordu'ya bağlı kışla ve bina gibi yerlerde temizliğe çok önem verilmiştir.⁵⁵ Askerlerin, çarşı izinleri veya görev için dışarı çıkmaları esnasında hastalığa yakalanmaları veya hastalığı yaymaları muhtemeldir. Askerlerin kışlaya döndükleri yerler birçok insanın yaşadığı mahaller olunca, askerlerin kolera hastalığına yakalanma ihtimali daha da artmaktaydı. Zaten kışlalarda çok sıkı temizlik ve kordon tedbirlerinin alınması, bu nedene dayanmaktaydı. Bu dönemlerde yapılan bütün işler, hastane ve kışlaların durumu devletin üst düzey görevlileri tarafından teftiş edilmekteydi.⁵⁶

Tahaffuzhaneler: Belgelerde karantinaya karşılık olarak “*usul-ı tahaffuz*”, karantina mahalleri için ise “*karantinahane*” veya “*tahaffuzhane*” terimi kullanılmıştır. Arapça sakınmak, korunmak anlamına gelen tahaffuz kelimesine dayanarak, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı zamanlarda, karantinada bulundurulacak hastaların muayyen bir müddeti geçirmek için ikametlerine tahsis edilen yerlere tahaffuzhane denmekteydi.⁵⁷

Daha geniş bir ifadeyle tahaffuzhaneler, bir şehir ve bölgeye salgın hastalığın bulaşmasını veya buradan başka yerlere yayılmasını engellemek üzere şehrin giriş ve çıkışları, şehre ulaşan yolların önemli noktalarında, bölgeye giriş yapacak olanların sağlık durumlarının belirli bir süre gözetim altına alındığı ve gözlem sırasında yapılan muayenelerle hastalığa yakalanma ihtimali olanların sağlıklı halden ayrılması için alıkonulup, tedavi edilmeye çalışıldığı yerlerdir.⁵⁸

Tahaffuzhaneler tüm salgın hastalıklar, özellikle kolera için yapılmış mahaller olup, Osmanlı Sıhhiye Meclisi'nin tesis edildiği günden itibaren, bu ülkenin topraklarında kurulmuş olan önemli sağlık kuruluşlarıdır. Bunlardan bazıları yalnız hastalığın salgın halini aldığı kullanılmış geçici tesislerken, bazıları ise, uzun yıllar kullanılan, bir nevi salgın hastalıklar için teşkil edilen, özel hastaneler olarak görev yapmışlardır. Bu bakımdan tahaffuzhanelerin bir karantina merkezi olma, bir de hastane işlevi vardır.⁵⁹ Şehirlerde kurulan

⁵⁵ BA. İ.DH. 9/Ca.1311.

⁵⁶ 21 Haziran 1892 günü Müşir Zeki, İstanbul'da Derviş Paşa hazretlerine çektiği telgrafta; “*cenab-ı hak memalik-i mahrusanızı muhafaza buyursun bugün burada asker-i şahaneden kolera hastalığına yakanlar ve vefatlar vuku bulmuş, askeri şahanenizin teftişi için kışla ve hastanelerde zat-ı âlilerinizi beklenmiş ise de şimdi telgraf başında emirlerinizi beklerim*” BA. Y.PRK. AS. 99/84.

⁵⁷ Nuran Yıldırım, “Karantina”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c.IV., s.460; M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, c.3, s.372.

⁵⁸ Ahmet Mithat, “Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’de Karantina Yani Usul-ı Tahaffuz Tarihçesi”, *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318, s.446-447.

⁵⁹ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996; Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera*, s.378-379.

tahaffuzhanelerin yanı sıra, kaza ve nahiyelere varıncaya kadar, gerekli önemli kavşaklarda karantina haneler mevcuttur.

Erzincan'da salgın hastalıkların görüldüğü dönemlerde hastalığın yayılmasını önlemek için şehir⁶⁰, kaza, nahiyeye ve hatta köylerde karantina haneler kurulmuştur. Kurulan tahaffuzhanelerin bir kısmının hangi mevkilerde olacağı açık şekilde belirtilirken, bir kısmının da nereler de olacağına dair tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır.⁶¹ Ancak istisnasız tahaffuzhanelerde kurallara itina gösterilmesi istenmektedir.⁶²

Erzincan Kazası'nda kolera salgınının görülmesi üzerine, 23 Mayıs 1892 senesinde ilk tahaffuzhane kurulmuştur. Erzincan'dan başka, Erzurum, Gümüşhane, Şark-ı Karahisar, Eğin, Kemah, Kelkit, Kuruçay ve Refahiye gibi bölgelerde de tahaffuzhaneler teşkil edilerek, gelen-geçenler belirli bir dönem bu yerlerde bekletilmiş, kontrol edilmiş ve salgının başka bölgelere sıçraması veya Erzincan'a yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Bu tahaffuzhanelerde yolcuların gözlem altında tutulma süreleri genellikle on gün olmuştur.⁶³

Mayıs 1892 senesinde Erzurum valisi Hakkı Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgrafla, Erzurum, Trabzon, Kuruçay, Refahiye ve Kemah'a karşı icap edenlere tahaffuzhaneler kurulduğu, tabipler gönderdiği⁶⁴ tahaffuzhanelerde Dördüncü Ordu'ya bağlı 150 neferin görevlendirildiği, tabip ve bu askerlerin masraflarının 25 bin kuruş olduğu bildirmiştir. Bu karantinahanelerde, gelip-gecen yolculara Erzincan'da kolera zuhur ettiği izah edildikten sonra, belirli müddet müşade altında tutulup, geçişlerine izin verilmemiştir.⁶⁵ Ancak bütün tedbirlere rağmen tahaffuzhanelerin kuralına uymayan koleranın Erzincan'da salgın halinde olduğu dönemlerde bile firar hadiseleri görülmüştür.⁶⁶

21 Haziran 1892'de Erzincan'da görülen kolera salgını İstanbul'u endişeye düşürmüştür. Hastalığın dar bir bölgede muhafaza edilip, Anadolu içlerine sirayet etmemesi için çaba sarf edilmiştir. Bu endişeden dolayı, Sivas ve Şark-ı Karahisar'da karantinahanelere, özellikle Şark-ı Karahisar Kazası'na 3 tabip

⁶⁰ 23 Ekim 1892 senesinde, Erzincan'dan çekilen telgrafta, 14 günden beri kolera illetine ait bir vukuatın olmadığı, şehrin her tarafında kurulmuş olan karantinahanelerin artık bir menfaatinin bulunmadığı, mevcudiyetinin ahali ve bilhassa asker-i şahaneye büyük müşkülât çıkardığı, bu sebepten kaldırılması istenmektedir. *BA. A.MKT. MHM. 554/25.*

⁶¹ *BA. A.MKT. MHM. 553/6; BA. İ.HUS. 5/1310/R-61; BA. DH. 51/16.belge.11.*

⁶² *BA. Y.PRK. DH. 8/15.belge.4.*

⁶³ *BA. A.MKT. MHM. 553/37.belge.6.*

⁶⁴ *BA. Y.PRK. UM. 30/40.*

⁶⁵ *BA. DH. MKT. 2020/110; 2021/73.*

⁶⁶ *BA. DH. İD. 51/16.belge.14. (26 Recep 1326); BA. Y.PRK. ZB. 10/82.*

gönderilmesi ve hastalığın daha ileriye yayılmaması hususunda bütün önlemlerin alınmıştır.⁶⁷

21 Ağustos 1892’de Erzurum Vilayeti’nde merkez sancağın ekseri kasaba ve köylerinde hastalığın salgın halinde yayıldığı için bu yerlere tabip gönderilerek tedaviye başlandığı belirtildikten sonra, Erzincan Kazası’na bağlı, Kuruçay, Kemah ve Refahiye Nahiyeleri’nde karantinahanelerinin kurulması gerektiği, Kemah Boğazı’nda bulunan Çardaklı, Erzincan’a bağlı Pülümür, Hınzırın ve Sipikör Köyleri’nde kordon uygulamasının başlatılması ifade edilmiştir.⁶⁸ Aynı tarihlerde Erzincan’da ki salgından dolayı Eğin Kazası’nda iki mevki tutularak yolcuların hareketleri tehir edilmiş, buralarda kaç gün karantina süresi uygulanacağı sorulmuştur.⁶⁹

Aynı tarihlerde bölgeden geçen İngiliz seyyah Yorke, bölgedeki durumu şöyle aktarmaktadır: “*Kuruçay Köprüsü’nden sola döndükten sonra bir buçuk saat içinde Has ovasına ulaşmış idik ki, maalesef daha ileri gidemedik. Çünkü bölgede salgın kolera hastalığının yayılmasını önleme için oluşturulan karantina nizamından dolayı, yolcuların geçişi yasaktı. Has ovası, Erzincan ve Sivas Vilayetlerinin arasındaki sınırda uzanmaktaydı. Bu vilayette yedi gündür karantina uygulanmakta ve Sivas Vilayetinden, Erzincan’a bütün geçitler yasaktı. Yedi gün boyunca beklide Anadolu’nun en kötü suları burada bulunmaktaydı, kaldığımız süre boyunca askerlerden su aldık. Erzincan’a vardığımızda çok az insan bizi karşıladı.*”⁷⁰

Ağustos ayı sonlarında, Erzincan’dan Erzurum’a çekilen telgrafta, koleraının Erzincan’da görüldüğü ve bu illetin yayılmaması için bir takım tedbirlerin alınmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu sebepten dolayı, Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretülaziz, Trabzon ve Sivas Vilayetleri’ne Erzincan’da ki durumun bildirilmiş ve vilayetlerinde tedbir almaları ifade edilmiştir.⁷¹

2.4. 1892–1894 Kolera Salgınları

Kolera salgını 9–10 Mayıs 1892’de şehir merkezi ve Erzincan Kazası’na bağlı taşrada etkili olmuştur. 1892’deki salgında, kurbanların büyük çoğunluğu şehir merkezinde yaşayan ahali olmuştur. Bu kolera salgını Erzincan Şehri’nde acı izler bırakmıştır. Erzincan halkı, tespit edilen diğer salgınlarla mukayese

⁶⁷ BA. DH. MKT. 2028/60; 2021/94.

⁶⁸ BA. Y. A. HUS. 267/5; BA. DH. MKT. 2041/80.

⁶⁹ BA. DH. MKT. 2021/74.

⁷⁰ W. Vincent Yorke, “A Journey in the Valley of Upper Euprates”, *The Geographical Journal*, vol: 8, no:5 (Nov; 1896), s. 453–473.

⁷¹ BA. Y.PRK. UM. 30/40; BA. DH. MKT. 2041/80; 9/20.

edilemeyecek kadar bu salgından etkilenmiştir. Salgında hastalığa yakalanan ve vefat edenlerin miktarları grafikte gösterilerek değerlendirilmiştir. Kasım 1893'de hastalık bitmiş⁷² ve Şubat 1894'de ise tekrar hafif bir seyir göstermiştir.

1892 senesi Mayıs ayı başlarında Erzincan'da kolera hastalığının görüldüğü ilk mahaller *Seyyar Topçu Alayı Askeri Kışlası*⁷³ ve Erzincan Kazası dâhilinde ki *Köprü* olarak nitelendirilen mevkidir.⁷⁴

Hastalığın ilk görüldüğü tarih olan 9–10 Mayıs'ta Dördüncü Ordu'ya bağlı Seyyar Topçu Alayı kışlasında hızlı ve etkin tedbirler alınmış ve ölüm hadiseleri olmamıştır. Ancak 18 Mayıs'ta salgın şiddetli bir şekilde hem askeri hem de ahaliyi vurmuştur. Şehirde; dün sabah 8'den bugün sabah 8'e kadar askerlerden 45 nefer hastalığa yakalanmış ve 13 kişi ölmüş, ahaliden ise 30 kişi bu illete yakalanmış 12 kişi ölmüştür.⁷⁵ Bir ertesi gün, dün sabah 8'den bugün sabah 8'e kadar askerlerden 48 nefer hastalığa yakalanmış ve 10'u ölmüş, ahaliden ise 15 kişi bu illete yakalanmış 3 kişi ölmüştür.⁷⁶ Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁷⁷

Salgının yoğun olarak şehir merkezindeki askeri kışla, hastane ve meskenlerde etkili olduğu görülmekte olup, köylere ait tek bir örnek Erzincan şehir merkezine çok yakın ve ovada kurulmuş olan *Hah* köyüdür. Bu salgında köy halkından 15 kişi etkilenmiş ve 13 kişi ölmüştür.⁷⁸

⁷² Bu dönemde Erzincan, Dersim ve Eğin taraflarında çekilmiş olan kordonların kaldırıldığı görülmektedir. BA. DH. MKT.2041/80.

⁷³ BA. MTV. 71/45.

⁷⁴ BA. A. MKT. MHM. 533/37.

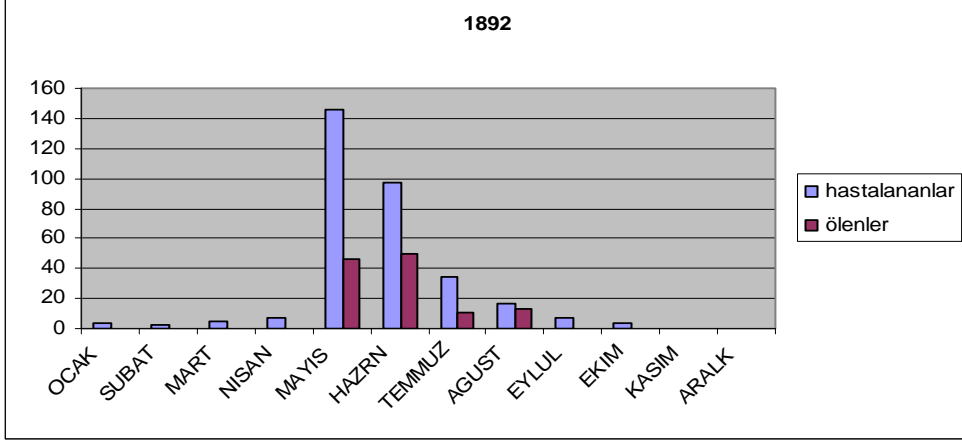
⁷⁵ BA. Y.PRK. DH. 8/15.belge.1.

⁷⁶ BA. Y.PRK. DH. 8/15.belge.2.

⁷⁷ BA. İ.HUS. 5/1310. R.61; BA. A. MAKT. MHM. 553/6; BA. DH. MKT. 276/61; BA. Y.PRK. ASK. 103/74; BA. Y.PRK. UM. 30/40; BA. Y.PRK. DH. 8/15 vb.

⁷⁸ BA. Y.PRK. DH. 8/15.belge.4.

Grafik.1. 1892 Senesinde Erzincan Kazasında Koleranın Kaydedilen Vukuat ve Ölüm Sayılarının Aylık Dağılım Grafiği
Grafikte de görüldüğü gibi hastalığın çıktığı ve en şiddetli hissedildiği

aylar sırasıyla Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Yılın, Kasım, Aralık aylarında hastalık görülmemiş ve Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarında görülmüşse de etkisi hissedilmemiş ve ölüm hadiseleri olmamıştır. Bu verilerden anlaşıldığı kadarıyla kolera hastalığının ve salgın haline dönüşmesinde iklimsel faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hastalık bahar sonu, yaz başlangıcında oldukça etkili seyretmiş, yaz sonu, kış ve baharın ilk ayları itibariyle duraklama ve gerileme seyrine girmiştir.

Bu kolera salgınında toplam 294 kişi hastalığa yakalanmış ve bunlardan 130 kişi ölmüştür. Hastalığa yakalanıp kurtulamayarak ölenler %44'lük dilimi oluşturmaktadır. Kolera illetinden muzdarip olanların 199 kişisi askeri olup, hastalığa yakalananlar içerisinde ki oranı %67,7 dir. Askeri zümreden bu salgından dolayı hayatını kaybedenleri sayısı 63 kişi olup, hastalığa yakalanıp ölenler içerisinde ki oranları %31,6'dır. Salgın esnasında ahaliden 69 kişi salgından etkilenmiş ve 35 kişi ölmüştür, bu oran yaklaşık %50,7'dir. Ancak, ahaliden hastalığa yakalanıp ölenlerin erkek, kadın, yaş aralığı veya cemaatlere göre dağılımı tespit edilememiştir. Toplumun her katmanından birçok kişi bu hastalığın pençesine düşmüş ve ölmüş olmalıdır.

Salgın bir yıl sonra hafif atlatılmış yalnızca bir ölüm hadisesine tesadüf edilmiştir. 6 Mart 1893'de Erzincan kapanındaki dakik hamalları kethüdarları Âlim ve Cebail kolera illetine tutulmuş bir vaziyette el arabası ile hastaneye kaldırılmışlar, aynı gün hastanede bu illetten dolayı yatan Erzincanlı Hüseyin bin İsmail ve hastane hademesinde Abalı Mustafa hariciye servisine bağlı barakada vefat etmişlerdir.

Hastanede kolera hastalığından dolayı yatanlara “*Tahrân Fennin*” uygulandığı, vefat edenlerin arkasından ise diğer hasta ve hastane çalışanları tarafından hatimler ikmal edilmiştir. Paşa hazretleri hastaneye gelip ziyarette bulunduğu ve hastanede başka bir vukuat olmadığını Sertabip Ahmed İstanbul’a rapor etmiştir.⁷⁹ 28 Ocak 1894 senesinde Erzurum Vilayeti’ne bağlı kazalarda olduğu gibi Erzincan’da da kolerayla mücadelede başarı sağlandığı ve hastalığın artık bitme seyrinde olduğu gözlenmektedir.⁸⁰

Koleranın kazada şiddetli görüldüğü dönemlerde, askeri-beledi tabip ve eczacılar, büyük gayretler gösterip, hasta olan kişileri tedavi etmişlerdir. Yaptıkları bu işlerden dolayı kendilerine birer maaş ve harcırah ödenmiştir. Temmuz 1892 senesinde Erzincan Kazası’nda salgının hüküm sürdüğü dönemlerde tabip yüzbaşılardan Şevket Efendi bir maaş ikramiye ve harcırahla bölgede göreve gitmiştir.⁸¹ Eylül 1894 senesinde Erzincan dâhilindeki köylerde kolera hastalığına yakalananları tedavisi için ordu tabiplerinden Yüzbaşı Tahir ve Şükrü Efendiler bir misli zam maaş ve harcırahları ile görevlendirilmişlerdir.⁸² Erzincan’da ki askeri tabiplerin salgında kullandıkları usul ve yöntemler Erzurum, Trabzon ve Sivas Vilayetleri’nde örnek alınmaktaydı.⁸³

Bazı şahsiyetlere de, salgın esnasında gösterdikleri üstün gayretlerinden dolayı taltifler ve ihsanlarda bulunulmuştur. 1892 salgınında gayretlerinden dolayı Erzincan naibi Rıza, ulamadan Hafız Hamdi ve müderrislerden Osman Efendilerin payeleri artırılarak İzmir’e tayinlerinin yapılması bu uygulamaya örnektir.⁸⁴

Sadece salgın hastalıkların olduğu dönemlerde değil, diğer zamanlarda da kaza genelinde ahaliyi sağlık taramasından geçirilmiştir. 28 Eylül 1897 senesinde Pülümür ve Refahiye’de askeri ve belediye tabiplerinin taraması sonucu herhangi bir hastalığa rastlanmamıştır.⁸⁵

2.5. 1907–1910 Kolera Salgınları

Maalesef, Erzincan’ı etkileyen ikinci büyük kolera salgını dalgası 1908–1910 seneleri arasında görülmüştür. Etkisi 1892–1894 salgını kadar derin olmasa da bölgenin gördüğü büyük salgınlardan birisidir. Salgın, 1907’de Hicazda,

⁷⁹ BA. Y.PRK. ASK. 103/74.

⁸⁰ BA. İ.HUS. 29/1312. Ra.29.

⁸¹ BA. A. MKT. MHM. 533/37.belge.5.

⁸² BA. A. MKT. MHM. 554/40.

⁸³ BA. DH. İD. 51/16.belge.21. (Ramazan 1910).

⁸⁴ BA. Y.PRK. BŞK. 33/49; 29/56.belge.3. (18 Şubat 1892); 29/56.belge.5. (3 Mart 1892).

⁸⁵ BA. DH. MKT. 2339/97.

1908–1910 seneleri arasında Rusya’dan karayoluyla Doğu Anadolu’ya sirayet etmiş, Erzurum, Van, Mamuratülaziz ve Diyarbakır Vilayetleri’nde etkili olmuştur. Diğer taraftan, aynı tarihlerde, denizyolu ile yine Rusya’dan Trabzon’a ulaşan koleranın da çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Ağustos ayı sonu Eylül ayı başlarında Erzincan’da salgın olarak ortaya çıkmıştır. Koleranın en şiddetli seyri 1909 senesinin Haziran-Temmuz-Ağustos ayları olmuştur. 1910 senesi Ekim ve Kasım aylarında hastalık bitme noktasına gelmiştir.⁸⁷

8 Eylül 1908 senesinde Erzurum Vilayeti’ndeki kolera salgınına karşı vilayet dâhilinde belirli noktalara karantinahane inşası kararı alınmıştır. Özellikle Erzincan’ın ordu merkezi olması ve yol üzerinde bulunmasından dolayı ortaya çıkan salgın İstanbul tarafından d daha yakından takip edilmiştir. Erzincan ile Tercan arasında Halil Ağa adı verilen mevkide ve Tercan ile Pülümür arasında birer karantinahane kurulmuştur. Salgın esnasında Rusya’dan hiçbir ferdin *Memalik-i Osmaniye*’ye geçmesine müsaade edilmemiştir.⁸⁸

Salgın Erzincan hattında tutulamamış olmalı ki, Ekim ayında, Tokat, Bayburt ve Erzincan’da münasip mahallerde karantinahanelerin kurulması zorunlu olmuştur. Tesis edilen karantinahanelerde tabipler tayin edilmiştir. Bu noktalarda muayenelerin yapılması, sıhhiyelik olanların karantinahanelerde tutulması, seyahatlerine müsaade edilmemesi ve bölgenin güvenliğini sağlamak için yeterli miktarda asker görevlendirilmesine karar verilmiştir.⁸⁹ Bu sene hastalıkla mücadele için Erzincan Şehri’nde kurulan taffuzhanelerine ve çalışanlarına 2270 kuruş masraf yapılmıştır.⁹⁰ 21 Kasım 1908’de sancak dâhilinde kurulan tahaffuzhanelerin toplam masrafı ise 12000 kuruş olmuştur.⁹¹

Salgının bir yıl sonra Osmanlı topraklarının geneline yayıldığı görülmektedir. Haziran 1909 senesinde Sivas, Trabzon, Erzurum, Ankara, İzmir, Yozgat, Eskişehir, Bayburt ve Erzincan gibi birçok şehirde çok sayıda ölümlere sebep olmuştur. Bu dönemde, Karadeniz iskelelerinde, Anadolu’nun iç bölgelerine asker ve mal sevkıyatının durdurulması istenmektedir.⁹² Trabzon’da karantinahaneler kurulmuş ve Dördüncü Ordu’ya bağlı 50 nefer bu tesislerde görevlendirilmiştir.⁹³ Bayburt ve Erzincan havalisinde askeri ve beledi tabipler

⁸⁶ BA. İ.DH. 156/8121; 157/8157; 157/8174; 158/8232; BA. DH. İD. 157/2; BA. DH. MKT. 879/25; BA. DH. UMUM. 80/13 vb.

⁸⁷ BA. A. MKT. MHM. 554/40; BA. Y.PRK. BŞK. 33/49; BA. DH. MKT. 2339/97 vb.

⁸⁸ BA. DH. İD. 51/16; 51/16 (29 Temmuz 1908).

⁸⁹ BA. DH. İD. 51/16.belge.9.(Ekim).

⁹⁰ BA. DH. İD. 51/16. belge.13.(Kasım 1908).

⁹¹ BA. DH. İD. 51/16.belge.11.

⁹² BA. DH. İD. 157/2.belge.3.

⁹³ BA. DH. İD. 50–1/57.

kazalarda taramalar yapıp hastalıkla mücadele etmişlerdir. Ancak Erzincan'a bağlı, Refahiye ve Kuruçay Kazalarında beledi tabipleri bulunmadığı için salgınla mücadelede yetersiz kalındığı, acil şekilde ismi geçen kazalara bir askeri tabip ve belediye tabiplerinin atanması, hastalığın başka bölgelere geçişinin engellenmesi istenmektedir. Salgınla mücadelede, Erzurum Vilayeti'ne bağlı kazalara 17 beledi tabibi atanmıştır.⁹⁴

27 Temmuz–6 Ağustos 1910 senesinde koleraya yakalanan asker ve ahaliden ölümler olmuştur. Askeri kışlada kordon usulü uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁵ Hastalıktan durumları fenalaşan askerlerin yakınlarına durum bildirilmiştir.⁹⁶ 16 Ağustos 1910'da şehirde ahaliden koleraya yakalanan ve ölenler olmuş, bunun üzereni vukuat olan evlerde kordon uygulamasına gidilmiştir. Ancak ahaliden bir takım kişiler, hem kordon uygulamasına hem de tedavi sırasında ki muameleden hoşnut kalmadıklarını belirtip halkı galeyana getirmişlerdir. Ancak işin elebaşları belirlenip cezalandırılmıştır.⁹⁷

22 Ağustos 1910'da bu yaptırımlara rağmen, bir takım kişiler muhalefete devam etmişlerdir. Kolluk kuvvetleri bu işin elebaşlarını yakalayıp adliyeye sevk edilmiştir.⁹⁸ 26 Haziran'da, halk cenazelerini vermemek için şiddet kullanmış, doktorlara muhalefet edilmiş ve kordon uygulamalarına karşı gelen çok olmuştur.⁹⁹

Ekim 1910 senesinde ansızın Trabzon ve Erzurum Vilayetleri'nde salgın halinde bulunan koleranın hükmünü kaybettiği görülmüş ve Trabzon'a karşı kurulmuş olan karantinahalelerin ilga edilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁰ Aynı ayda Erzincan'dan Erzurum Vilayeti'ne gönderilen telgrafta 15 gündür hastalıkla ilgili herhangi bir vukuat olmadığı ne yapılması gerektiği sorulmuştur.¹⁰¹ Kasım ayında, Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta ise vilayet dâhilinde salgına dair hadise olmadığı rapor edildikten sonra, kordon ve karantinahanelerin kaldırılması talebinde bulunulmuştur.¹⁰²

Netice itibariyle, kolera salgınları, Erzincan'da 1907–1908 senelerinde görülmüş ancak ölüm hadiseleri olmamıştır. Bir yıl sonra devam eden salgında,

⁹⁴ BA. DH. İD. 157/2.belge.5. (3 Temmuz 1908).

⁹⁵ BA. DH. İD. 51/16.belge.43.

⁹⁶ BA. DH. İD. 51/16.belge.30.

⁹⁷ BA. DH. İD. 51/16.belge.30.

⁹⁸ BA. DH. İD. 51/16.belge.32.

⁹⁹ BA. DH. İD. 51/16.belge.4.

¹⁰⁰ BA. DH. İD. 51/16.belge.2.

¹⁰¹ BA. DH. İD. 51/16.belge.15.

¹⁰² BA. DH. İD. 51/16.belge.7.

asker ve ahaliden ölümler olmuş, ancak miktarları tespit edilememiştir. 1910 senesinde ise hastalığın şiddeti düşmüştür.

3. Diğer Salgın Hastalıklar

3.1. Frengi Hastalığı

Vesikalarda frengi, “*frengi marazı*”¹⁰³, “*illet-i frengi*”¹⁰⁴, veya “*illet-i efrenciyye*”¹⁰⁵ şeklinde belirtilmiştir. Bu hastalığı, belgeler ışığında göre üç kategoride değerlendirmek mümkündür. 1. Hayvanlarda görülüp, bu vasıtayla insanlara bulaşan salgın şekliyle¹⁰⁶, 2. Bilinen şekli olan zührevi yolla, 3. Ciltte meydana gelen yara ve döküntüler vasıtasıyla diğer insanlara bulaşması ve salgın haline dönüşmesiyle. Çalışmada incelenen frengi, hastalığı üçüncü kısma giren bireysel bir hastalıktan ziyade salgın olarak görülen hastalıktır. 1886 senesine kadar istisna olarak görülen hastalık, bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarının hemen hemen tamamında salgın olarak görülmektedir.

Üçüncü tip frengi, salgın halinde Osmanlı topraklarının en ücre köşelerine kadar sirayet etmiştir. Hastalık, çocuklarda¹⁰⁷, mahkûmlarda¹⁰⁸, kadın-erkek, şehirli-köylü ahali arasında ve savaş esnasında askerler arasında¹⁰⁹ görülmüştür. Frengi hastalığının ileri aşamasında kurbanlarının yüz ve burunlarında¹¹⁰ tahribat yaparak ortaya çıkmaktaydı.¹¹¹ Devlet bu hastalığı cilt

¹⁰³ Frengi hastalığı, Osmanlı topraklarında XVI. yüzyılda görülmektedir. Çetin, Bursa sicillerini esas alarak yaptığı çalışmada şehirde veba ile beraber frenginin de yaygın bir hastalık olduğunu ifade etmiştir. Osman Çetin, “Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* sa.2, cilt.2, yıl.2, 1987, s.63.

¹⁰⁴ BA. DH. MKT. 1406/105; 1450/94; 1381/15 vb.

¹⁰⁵ BA. İMMS. 91/3862.belge.4; BA. DH. MKT. 1392/114.

¹⁰⁶ Frenginin, 26 Haziran 1625’de Urfa Vilayetinde hayvanlarda görülen ve insanlara bulaşan bir hastalık olduğu belirtildikten sonra, bölgede çıkan salgının engellenmesi için Adana vilayetinden baytarlar istenmiştir. BA. DH. MKT.1504/81.

¹⁰⁷ 1868 senesinde Konya Vilayeti dâhilinde çocuklarda görülen bu illete karşı tedavi ve aşılınması görevi Privonokoski’ye havale edilmiştir. BA. A. MKT. MHM. 410/3.

¹⁰⁸ Bu hastalık, 1910 senesinde Bağdat Vilayeti’nin merkez hapisanesinde ki mahkûmlarda BA. MUI. 89/R-1328 ve 1911 senesinde ise Dersaatte ki mahkûmlar arasında görülmüştür. BA. MB. HPS. 96/11.

¹⁰⁹ 1901 senesinde Yemen’e gönderilen askerlerin bir kısmı yolda iken bu hastalıktan ölmüştür. BA. DH. MKT. 456/38.

¹¹⁰ BA. DH. MKT.1154/59.

¹¹¹ Haziran 1902 senesinde yayınlanan bir lahiya da frenginin; “*Anadolu’nun çeşitli vilayetlerinde hüküm süren salgına sebep olan bir illet olduğu men ve izale edilmesi gerektiği*” belirtilmiştir. BA. DH. MKT.561/32.

hastalığı olarak algılamış ve bu illetin tedavisi için doktorlarını ihtisas yapması için yurt dışına göndermiştir.¹¹²

XIX. yüzyıla hastalığın, salgın halinde kendini gösterdiği Osmanlı topraklarında görev yapmış olan ecnebi doktorların gözlemleri ve raporlarından hastalığın mahiyetini anlamaktayız. Bu raporları neşreden, Özdemire göre: “*Bazı köylerde nüfusun yüzde 80-90’ında bu hastalık vardı. Tıp adamları köylerde yaşayarak hastalığın ne kadar yaygın olduğunu görüyorlardı. Aileler aynı kaptan yemek yiyor ve su içiyorlardı. Hastalık diğer salgınlarda olduğu gibi bir kişiden diğerine taşınıyordu, “masum frengi” olarak adlandırılıyordu. Deride açılan yaraları olan hastalarda kronik frengi vardı, en sık görülen şeydi*”.¹¹³

1889–1902 senelerinde Osmanlı’da görev yapan Düring, 16 doktor ve 2 eczacıdan oluşan bir sıhhiye ekibiyle Anadolu’yu at üzerinde 14 defa taramış ve gittiği yerlerde hekimlere kurslar vermiştir.¹¹⁴ Düring, Anadolu’da bulunduğu süre içerisinde gözlemlerini şöyle ifade etmektedir: “*Suriye, Fırat, Dicle havzası hariç Küçük Asya’da Osmanlı nüfusu 1884’den 1890 senesine kadar 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Bunun sebebi bütün Türkler için geçerli olan ağır askeri hizmet ve diğer taraftan frengi hastalığıdır*”¹¹⁵

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunun başında ki en önemli illetlerden biriside frengi salgınları olmuştur. Frengi salgınlarının Osmanlı topraklarında ki yıllara göre yayılma seyrini tablo haline getirilip değerlendirme yoluna gidilecektir.

¹¹² 1888 senesinde Doktor Yüzbaşı Celaleddin Muhtar Efendi, Paris’e ihtisas yapmak için gönderilmiştir. *BA. DH. MKT. 1577/24; 1601/32 vb.*

¹¹³ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s.399.

¹¹⁴ Yıldırım Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c.5, Ankara 1985, s.1324.

¹¹⁵ Çalık Ramazan, Tepekaya Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sa.16, Konya 2006, s.205–228.

Tablo.2. Osmanlı Devletinde Frengi Salgınlarının Seyri

Yıl	Hastalığın Yayıldığı Alanlar
*1886– 1887	Kastamonu, Bolu, Sinop, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Saruhan, Aydın, Bingazi, Mamuretülaziz, Trabzon, Dersim, Bitlis, Maraş, Halep, Edirne, Hakkâri, İnebolu ve Safranbolu.
*1893	Konya, İzmir, Gazze, Safranbolu ve Kastamonu
*1895	Anadolu Vilayetlerinin Büyük Çoğunluğu. Maraş, Erzurum ve Kastamonu.
*1898	Kudüs, Kastamonu, Aydın, Konya, Drama, Selanik ve Anadolu Vilayetlerinin Bazısı.
*1899– 1900	Kastamonu, Düzce, Çorum, Trabzon, Aydın, Hüdavendiğar, Ankara, Konya, Erzurum, Bağdat, Maden, Eğin, Mamuretülaziz, Keskim,

*Kastamonu Vilayeti BA. DH. MKT. 1433/25;1429/95;1401/25;1417/12;1410/112; 1404/25; 1479/106;1468/87; İnebolu, Bolu ve Safranbolu Kazaları BA. DH. MKT.1433/25; Sinop Vilayeti BA. DH. MKT. 1433/25; BA. İ.DH. 1033/81359; Saruhan Vilayeti BA. DH. MKT. 1429/95; Aydın Vilayeti BA. DH. MKT.1429/95; 1401/25. Erzurum, Erzincan ve Bayburt Kazaları BA. İ.MMS. 91/2862; BA. MV.21/5; BA. DH. MKT. 1424/66; Erzurum Vilayeti BA. DH. MKT.1426/8; 1418/33; 1404/66;1399/44; 1460/30;1525/16; 1529/54; Hakkâri Kazası BA. DH. MKT.1468/119; Edirne Vilayeti BA. DH. MKT.1479/93; 1460/79; Halep Vilayeti BA. DH. MKT.1485/84; Trabzon Vilayeti BA. DH. MKT.1493/68;1420/10; Maraş Vilayeti BA. DH. MKT.1505/63; Bitlis Kazası BA. DH. MKT.1508/41; 1485/88; 1449/33; Dersim Vilayeti. BA. DH. MKT.1407/76; Mamuretülaziz Vilayeti BA. DH. MKT.1422/32; Bingazi Vilayeti BA. DH. MKT.1424/102; Erzincan Kazası BA. DH. MKT.1404/66.

* Konya Vilayeti BA. DH. MKT.161/7; İzmir Vilayeti BA. DH. MKT.172/48; Gazze Vilayeti BA. DH. MKT. 59/36; Safranbolu Kazası BA. DH. MKT.207/13; Kastamonu Vilayeti BA. DH. MKT.237/60.

* Maraş Vilayeti BA. DH. MKT.160/39; Erzurum Vilayeti BA. Y.PRK. MYD.17/24; Kastamonu Vilayeti BA. İ.HUS.47/1313/Z.06; BA. MV.91/12; Anadolu vilayetlerinin büyük çoğunluğu BA. İ.DH.1328/1313/Ca.11.

* Kudüs Vilayeti BA. DH. TMIK. S. 19/96; Kastamonu Vilayeti BA. DH. MKT. 2099/14; 2096/39; BA. İ.HUS.65/1316/S.64; BA. Y.A.RES. 99/32; BA. Y.PRK. UM.45/45. Aydın Vilayeti BA. DH. MKT.2099/14; Konya Vilayeti BA. DH. MKT. 2107/137; Selanik Vilayeti BA. DH. MKT. 2158/116; Drama Kazası BA. DH. MKT. 2158/116; 2153/89;2113/7; Bazı Anadolu vilayetleri BA. DH. MKT.2096/32.

* Düzce Kazası BA. DH. MKT. 2224/95; Çorum Kazası BA. DH. MKT.2288/81; Kastamonu Vilayeti BA. DH. MKT.2225/95;2245/87;2326/33;2330/15;2343/146;2250/8;2258/48;2280/50;2280/54;2295/48;B A.Y.PRK.UM.48/3;BA. Y.PRK.BŞK.60/18. Gazze Vilayeti BA. DH. MKT. 2303/62; Kudüs Vilayeti BA. DH. MKT. 2331/84; Sivas Vilayeti BA. DH. MKT.2406/104; Gürün Kazası BA. DH. MKT. 2395/94; Keskim ve Tortum Kazası BA. DH. MKT.2382/72; Maden, Eğin ve Mamuretülaziz BA. DH. MKT.2350/53; Trabzon, Kastamonu, Aydın, Hüdavendiğar, Ankara, Konya, Erzurum ve Bayburt Vilayetleri BA. DH. MKT.2343/146.

	Tortum, Gürün, Sivas, Gazze ve Kudüs.
*1901–1902	Yanya, Draç, Bahçe, Adana, Bolu, Kastamonu, İslahiye, Ermenek, Mut, Ankara, Hüdavendiğar, Domaniç, Kandra, Amasya, Tokat, İnegöl, Bilecik, Kütahya, Sivas, İzmir, Biga, Ahlat, Karesi, Keskim, Tortum ve İspir.
*1904	Adana, Hüdavendiğar, Halep, Trabzon, Amasya, Sivas, İzmir, Biga, Ahlat, Keskim, Tortum ve İspir.

Tabloda da görüldüğü gibi Osmanlı topraklarında “*masum frengi*” olarak adlandırılan hastalık; 1886–1887, 1893, 1895, 1898, 1899–1900, 1901–1902 ve 1904 senelerinde umumi bir salgın olarak, Anadolu topraklarının neredeyse tamamı ve Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar’da da etkili olduğu görülmektedir. Bu hastalığın izlerine, 1888 senesinde Erzurum Vilayetinde olduğu gibi ülke topraklarının genelinde rastlanmamaktadır.¹¹⁶ Frengi, 1889 senesinde Kastamonu ve İzmir Vilayetleri’nde¹¹⁷, 1890’da Van, Aydın ve İzmir’de¹¹⁸ ve 1891’ise Bayezid Sancağı’nda bölgesel olarak kendini göstermiştir.¹¹⁹

Hastalığın Erzincan ve çevresinde seyri şu şekilde olmuştur; 1886’da salgın halinde, 1887’de salgın şiddetini düşürse de devam etmiş, 1888’de münferit hastalıklar şeklinde, ikinci büyük salgının ise 1904 senesinde ortaya çıktığı görülmektedir.

* Yanya Vilayeti BA. DH. MKT. 2504/115; 2552/52; 2583/40; Draç Sancağı BA. DH. MKT. 2533/81; 2490/69. Adana Vilayeti BA. DH. MKT. 2534/110; 2534/146; 2554/45; 2563/75; 2568/82; Bahçe Kazası BA. DH. MKT. 2534/110; 2534/146; 2554/45; 2563/75; 2568/82; Bolu Vilayeti BA. DH. MKT. 2534/37; Kastamonu Vilayeti BA. DH. MKT. 2568/105; 528/45; 2586/32; BA. Y.PRK. SGE. 9/49; İslâhiye, Ermenek ve Mud Kazaları BA. DH. MKT. 2588/114; Ankara Vilayeti BA. DH. MKT. 2590/82; 541/61. Hüdavendiğar Livası BA. DH. MKT. 259/86. Domaniç Kazası BA. İ.DH. 1393/1319/Za.07; Kandıra Kazası BA. DH. MKT. 2598/78; Amasya ve Tokat Kazası BA. DH. MKT. 486/30; İnegöl, Bilecik ve Kütahya Kazası BA. DH. MKT. 527/83; Sivas Vilayeti BA. DH. MKT. 528/45; İzmir ve Biga BA. DH. MKT. 551/26; İspir, Tortum ve Keskim Kazası BA. DH. MKT. 620/69; Karesi Sancağı BA. DH. MKT. 625/9; Ahlat Kazası BA. DH. MKT. 663/61.

* Ahlat Kazası BA. DH. MKT. 841/59; 892/13; İspir, Tortum ve Keskim Kazaları BA. DH. MKT. 898/21; Adana Vilayeti BA. DH. MKT. 908/11; Hüdavendiğar Vilayeti BA. DH. MKT. 878/2; 871/75; Trabzon Vilayeti BA. DH. MKT. 850/50; Amasya Kazası BA. DH. MKT. 846/71; Halep Vilayeti BA. DH. MKT. 846/70.

¹¹⁶ BA. DH. MKT. 1546/104.

¹¹⁷ BA. DH. MKT. 1668/99; 1684/48; 1689/118.

¹¹⁸ BA. DH. MKT. 1757/33; 1765/83; 1838/66.

¹¹⁹ BA. DH. MKT. 1900/28.

Mevcut belgelerde, Erzincan ve havalisinde bu hastalığa kaç kişinin yakalandığı ve bunlardan ne kadarının tedavi edildiği veya öldüğü tespit edilememiştir. Ancak salgının bölgede yaygın olduğu ve hastalıkla mücadelede devletin aldığı tedbirler hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

Devlet frengi salgınına karşı bir takım önlemler almıştır. Bu önlemler arasında; bütün salgın hastalıklarda olduğu gibi devlet, salgınların görüldüğü bölgelerin genel durumunu görmek, ona göre strateji belirlemek için hastalığa yakalananları tespit yoluna gitmiştir. Hastalıkla daha etkili mücadele amacıyla hekimleri yurt dışına ihtisas yapmaya göndermiştir.¹²⁰ Hastalığın yoğun görüldüğü şehirlerde hastaneler inşa etmiştir. Seyyar tabip ve eczacılar şehir ve köylerde göreve gönderilerek genel taramalar yapılmıştır. Halkı hastalığa karşı bilinçlendirme çabası içerisine girilmiştir.

Mart 1886 senesinde frengi hastalığının Erzurum Vilayeti dâhilinde kaza ve köylerde yaygın olduğu anlaşılmaktadır.¹²¹ Hastalığın salgın haline dönüşüp, yayılmasını engellemek için Erzurum Vilayeti dâhilinde Sıhhiye Komisyonu teşkil edilmiştir.¹²² Komisyon hastalıkla mücadelede bir takım faaliyetlerde bulunmuştur.

Hastalıkla mücadelede sırasıyla şu önlemler alınmıştır: Vilayet dâhilinde hastalığa yakalananlar belirlenip, salgının hangi ölçüde genişlediğini hususunda İstanbul'a bilgiler sunulmuştur.¹²³ İkinci aşamada askeri ve beledi tabipler ve seyyar eczacılar şehir ve köylere ayda bir gitmek suretiyle hem hastalığa yakalananları belirlemişler hem de tedavi etmişlerdir.¹²⁴ Üçüncü aşamada bu hastalığa yakalanıp tedavisi zorlaşanların tedavi edilmesi için Erzurum, Bayburt ve Erzincan'da erkek ve kadınlar için frengi hastanesi kurulmuştur.¹²⁵ Devlet, hastalıkla yapılan bu mücadelede, son derece titiz davranmış ve bir an bile geçirmeden salgına karşı kararlılık içinde olduğunu göstermiştir.

Mayıs 1886'da Erzurum Vilayeti'nden Erzincan Kazası ve köylerinde tarama yapılması için tabip ve eczacılar gönderilmiş¹²⁶, tarama yapılacak yerlerin

¹²⁰ BA. DH. MKT. 1401/25.

¹²¹ BA. DH. MKT.1392/114.

¹²² BA. DH. MKT. 1418/33.

¹²³ Erzurum Vilayeti dâhilinde hastalığın seyri ve kaç kişinin bu illete yakalandığı ve tedavi edildiğine dair oluşturulan sıhhiye komisyonu tarafında üç ayda bir Erzurum'dan İstanbul'a raporlar gönderilmiştir. BA. DH. MKT. 1460/30; 1426/8; 850/50.

¹²⁴ BA. DH. MKT.1381/15.

¹²⁵ BA. İ.MMS. 91/3862.belge.6; BA. MV. 21/5; BA. DH. MKT. 1381/15; 157/97.

¹²⁶ Erzincan'da istihdam edilmiş 3 nefer tabip ve 3 eczacının maaş ve harcırahlarının aksatılmadan verilmesi ve mağdur edilmemesi istenmektedir. BA. DH. MKT. 1525/16.

önde gelen eşrafının sıhhiye personeline yardımcı olmaları istenmiştir.¹²⁷ Taramalar esnasında Erzincan beledi tabipleri ve vilayetten gönderilen tabiplerle beraber çalışmaları istenmiştir.¹²⁸ Haziran ayında Erzincan halkı, doktor ve eczacıların¹²⁹ hastalığın önünü alana kadar kazada kalmalarını istemişlerdir.¹³⁰ Bu talep üzerine bölgeye ilave sağlık personeli gönderilmiş ve sağlık personeline, hizmetleri karşılığında birer ay ek maaş ve harcırah verilmiştir.¹³¹

1886 senesi sonuna doğru vilayetten İstanbul'a gönderilen bir raporda, Erzurum Vilayeti'nin toplam nüfusunun 588 bin küsur civarında olduğu ve vilayet dâhilinde 925 frengi hastasının bulunduğu ifade edilmiş ve frengi salgınıyla mücadele eden hastane doktorlarına aylık 2000 kuruş, seyyar doktora 2500 kuruş, seyyar eczacıya 1250 kuruş ve hastane eczacısına 1000 kuruş maaş verilmesi gerektiği belirlenmiştir.¹³²

Vilayetteki frengi salgınıyla daha etkin bir mücadele için, Temmuz 1886 senesinde Erzurum, Erzincan ve Bayburt'ta birer frengi hastanesinin yapımına karar verilmiştir.¹³³ İnşa edilecek hastanelerin inşa ve bir yıllık masrafları Erzurum'daki hastane için 42660 kuruş, Erzincan'daki hastane için 41554 kuruş 25 para, Bayburt'ta ki için 50515 kuruş 25 para ve toplamda ise 134730 kuruş 10 para tutmaktadır.¹³⁴

Erzincan'da inşa edilen frengi hastanesi 15 erkek ve 10 kadın olmak üzere 25 yataklıdır.¹³⁵ İnşa edilen hastaneye hastalar sevk edilerek tedavilerinin orada

¹²⁷ BA. DH. MKT. 1404/76.

¹²⁸ BA. DH. MKT. 850/50.belge.6.

¹²⁹ BA. İ.MMS. 91/3862.

¹³⁰ BA. DH. MKT. 1404/75.

¹³¹ BA. DH. MKT. 1381/15; 1399/44.

¹³² BA. DH. MKT.1525/16; 1436/100.belge.2.

¹³³ BA. İ.MMS. 91/3862.belge.1; BA. MV. 21/5; BA. DH. MKT.1381/15; 157/97; 1406/105.belge.3.; 1450/94.

¹³⁴ BA. İ.MMS. 91/3862.belge.2; BA. DH. MKT.1436/100.belge.5.

¹³⁵ Erzincan'da 15 erkek ve 10 kadın hastalara mahsus olmak üzere, 25 yataklı frengi hastanesinin inşasında lazım olan demirbaş eşyanın dökümü şöyledir; "25 adet demir karyola, 25 adet yün potur, 50 adet çarşaf, 25 adet yorgan ve çarşaf, 50 adet çarşaf, 25 adet ağaç dolap, 25 adet maşrapa, 50 adet havlu, 50 adet gömlek, 50 adet uşgur ve don, 50 adet içlik astarı, 50 adet pamuk beyazı kesim, yün çorap, 25 adet mintan-ı pamuk, 5 adet kebir-i ibrik ve tencere, 1 adet kebir-i kazgan, 25 adet çorba tası, 75 adet yeni çinko tabak, 25 adet tepsi, 2 adet leğen ve ibrik, 1 adet çamaşır leğeni, 25 adet döşek, 25 adet pamuklu şilte, 25 adet minder, 25 adet tahta tabaklık, 4 soba ve mutfak ocağına hattab, 4 adet ağaç ibrik, 1 adet yağ tavası, 4 adet maşa ve mangal, 4 adet soba, 2 adet su tenekesi, 4 adet sürahi, 25 adet kaşık, 2 adet kebir ve sağır kepçe, 2 adet çamaşırılık, 25 adet penbe-i hurka. Hastane için lazım olan makulât; nan-ı aziz, erz, sadeyağ, sabun ve makulât-ı saire. Hastane için icap, eden memur ve hademeler; 2 nefer vekil-i harç, 1

yapılması gerektiği bildirilmiştir.¹³⁶ Hastaneye, ahaliden fakir olanlar dahi kabul edilmiş ve ücret alınmamıştır. Bunun yanı sıra hastalığa yakalanan devlet görevlileri, onların çocukları ve eşleri evlerinde de tedavi olabilecekleri ifade edilmiştir.¹³⁷

Haziran 1904 senesinde frengi salgını kazada tekrar baş göstermiştir. Salgına karşı bilinen bir takım önlemler alınmıştır. Salgının bölgede daha fazla yayılmaması için, bir an evvel, hastalığa yakalanan kişilerin tespiti yoluna gidilmiş ve hastaneye sevk ve tedaviye mecbur tutulmuşlardır. Hastalığın etkin olduğu köylere, doktorların ayda bir gidip muayene ve müdahalede bulunmaları sağlanmıştır. Göreve giden doktorların ve eczacıların harcırah ve yevmiyelerinin belediyeler tarafından verilmesi istenmiştir.¹³⁸

Salgınla mücadelede esnasında bir takım olumsuzluklar kendini hissettirmiştir. Karşılaşılan olumsuzlukların başında sağlık personeli yetersizliği gelmektedir. Kazaya bağlı birçok yerleşim birimlerinde belediye tabibi bulunmamaktadır. Mevcut tabiplerin vilayet dâhilinde kasaba ve köyleri dolaşmaları mümkün olmamaktaydı. Ayrıca, hastalığa yakalananlar kendilerini belirli bir dönem sakladıkları için, ancak el, yüz ve burunlarında yaralar çıktığı zaman tabiplere müracaat ettikleri, bu durumun ise hastalığın daha kolay yayılmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Diğer taraftan, ahali kendi yaptıkları ilaçları kullanarak hastalıklarına şifa aramışlardır.

3.2. Çiçek Hastalığı

Çiçek hastalığı her yaşta ve cinste kişilerde görülen, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan, ateşli, ağır ve bulaşıcı bir hastalıktır. Çiçeğin etkeni *Poxvirus* grubundan bir virüstür (*Çiçek virüsü*); hastalık yaralarının içinde bulunur ve hastanın eşyalarıyla, hastaya yaklaşmayla, sineklerle ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşır. Ani ve şiddetli belirtilerle başlayan hastalıkta baş ve sırt ağrısı, kusma, kas sertleşmesi ve 39–40 °C'ye varan ateş görülür. 3–4 gün süren bu başlangıç döneminde vücutta kırmızılık izler ve ateş görülür. Önce yüzde, ardından baş, göğüs, sırt, kol ve bacaklarda sert kabartılar durumunda küçük kırmızı lekeler belirir.¹³⁹

---

nefer aşçı, 1 nefer erkek hademe, 1 nefer kadın hademe, 1 nefer çamaşırcı, tabip ve cerrah, eczacı." BA. İ.MMS. 91/3862belge.4; BA. DH. MKT. 1407/34; 1407/31; 1404/75.

¹³⁶ BA. DH. MKT. 850/50.belge.1.

¹³⁷ BA. DH. MKT. 1381/15.

¹³⁸ BA. DH. MKT. 850/50.belge.3.

¹³⁹ C., Scholtissek, *Influenza virus genetics. Adv. Genet vol.20, Academic Press, New York 1979, s.1–36.*

Osmanlı döneminde halkın yarısından fazlasının yüzlerinde çiçek bozuğu çukurları vardı. Hastalıktan ölüm çok yüksek değildi, ancak çocuklarda körlüğe neden oluyordu. Çiçek kazada ki salgın hastalıklar arasında önemli bir yer tutmaktaydı.¹⁴⁰

XIX. yüzyılda diğer salgınlarla mücadelede görülen noksanlıklar çiçek salgınlarında da kendini göstermektedir. Çiçek hastalığıyla mücadelede önemli problemlerden birisi yeteri derecede aşı memuru ve tıbbi malzemenin bulunamamasıydı. Tayin edilen aşı memurlarına düzenli olarak maaş ve harcırah verilemediği, bazen ödemelerin bütçeden, bazen ise belediye bütçesinden karşılandığı anlaşılmaktadır.¹⁴¹

26 Ekim 1889 senesinde Kelkit Kazası'nda çiçek hastalığı görülmüştür. Hastalığın yayılmasını kontrol etmek için, tabip ve bir aşı memuru vasıtasıyla 300 adet çiçek aşısıyla taraması yapılmıştır.¹⁴²

19 Mart 1892 senesinde Kuruçay Kazası'na bağlı bazı köylerde çiçek hastalığı salgın haline dönüşmüş, bunun üzerine merkez hastanesi cerrahlarından Hüseyin Bedri Efendi gayret sarf ederek 448 eftallik tedavi sırasında (çocuk aşısı) 446 çocuğa aşı yapmış ve durumu Erzurum Vilayeti'ne bildirmiştir.¹⁴³

Hastalığın salgın haline dönüşmemesi için daha etkin bir mücadeleye girişilmiş, vilayet dâhilinde 1900 senesinin Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında Erzurum, Erzincan, Bayburt, İspir ve Pasinler Kazaları ve köylerinde 4527 çocuk taranmış ve aşılanmıştır.¹⁴⁴

9 Mart 1902 senesine ait vesikada çiçek hastalığının, Osmanlı topraklarından, Erzurum, Edirne, Urfa, Sivas, Bolu, İzmit, Hicaz, Trabzon ve Erzincan merkez ve bağlı kazalarında salgın halinde olduğu görülmektedir. Bu salgınla mücadele için ismi belirtilen vilayet ve kazalara birer aşı memuru gönderilip, şehir ve köylerinde tarama yapılarak aşı faaliyetlerinde bulunulması emredilmiştir.¹⁴⁵

Mayıs 1913 senesinde Osmanlı topraklarının her tarafında çiçek hastalığının müthiş bir hızla yayıldığı görülmektedir. Hastalığı bu şekilde salgın haline dönüşmesinin sebebinin, yeteri derecede önlemlerin alınmaması ve kazalarda hatta birçok livada bu iş ile uğraşacak hususi aşı memurlarının

¹⁴⁰ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, s.398.

¹⁴¹ BA. DH. UMUM. 80/13.belge.2.

¹⁴² BA. DH. MKT. 1679/118.

¹⁴³ BA. DH. MKT. 16/16.

¹⁴⁴ BA. DH. MKT. 593/45.

¹⁴⁵ BA. DH. UMUM. 80/13.belge.4.

bulunmamasından ileri geldiği, Sıhhiye Müdüriyeti Umum iyesi'nden verilen raporlarda belirtilmiştir.

Belediye bütçelerinden verilmek üzere her kazada 400 kuruş maaşla bir aşı memurunun tayin edilmesi istenmektedir.¹⁴⁶ Göreve atanan aşı memurlarına ek maaş ve harcırah ödenerek aşı faaliyetlerinde bulunmaları emredilmiştir.¹⁴⁷ Aşı memurlarının belediyelerin insafına bırakıldığı için, birçoğunun maaş ve harcırahlarını alamamışlardır. Ayrıca, tıbbi malzeme yetersizliğinden dolayı, köylerde aşı yapma faaliyetlerinde yetersiz kalınmıştır. Hastalıkla mücadelede yapılacak masraflar, bölge halkından toplanması istenmiştir.¹⁴⁸

Erzurum Vilayeti dâhilinde, bu salgınla mücadele etmek ve köylerde aşı taraması yapmak için 36 aşı memuru 400 kuruş maaş ve harcırahla tayin edilmiştir. Memurlara verilecek maaş miktarı kazanın büyüklük veya küçüklüğüne göre azalır veya artacaktır. Bu salgınında, Erzurum Vilayeti'ne bağlı diğer kazalarda olduğu gibi Erzincan da nasibini almış ve ölümler vuku bulduğu bildirilmiştir.¹⁴⁹

3.3. Kızamık Hastalığı

Kızamık, yalnızca insanlarda görülen, salgına neden olan önemli bir hastalıktır. Hastalık, solunum yoluyla yayılır, son derece bulaşıcıdır. Kızamık, 2 - 5 yılda bir 3 -4 ay süren salgınlara yol açar. İlk belirtiler halsizlik, huzursuzluk ve ateştir. Daha sonra gözlerde kızarıklık, öksürük, burun akıntısı ve nadiren eklem ağrıları ortaya çıkar. Üç dört gün içinde ciltte kırmızı renkli döküntüler belirir. Alından başlayan döküntüler üç günde ayaklara ulaşır. Ateş beş gün içinde düşer. Kızamık, orta kulak iltihabına yol açabilir. Bu problem, gelişmekte olan ülkelerde sağırılığın en sık görülen nedenidir. Zatürree ve beyin iltihabı gibi ciddi hastalıklar görülebilir. Bu durumda kızamığın ölüme neden olma sıklığı en yüksek düzeye ulaşır.¹⁵⁰

25 Nisan 1886 senesinde Erzurum Vilayetine bağlı kaza ve köylerde kızamık hastalığının salgın haline dönüştüğü hatta Erzurum askeri hastanesinde bazı kişilerin bu hastalıktan tedavi olmuşlardır. Bu hastalığa yakalananların tedavisi için Erzurum ve Erzincan'da birer hastane inşasına karar verilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁶ BA. DH. UMUM. 80/13.belge.1.

¹⁴⁷ BA. DH. UMUM. 80/13 belge.7.(28 Ocak 1913).

¹⁴⁸ BA. DH. UMUM. 80/13belge.11. (4 Mart 1913).

¹⁴⁹ BA. DH. UMUM. 80/13belge.5.(13 Nisan 1913).

¹⁵⁰ Oya Özdemir - Dilek Kanyılmaz "Yeni Eliminasyon Hedefi: Kızamık ve Epidemiyolojisi", *A.Ü.Tıp Fakültesi Mecmuası*, c.57, sa.1, Ankara 2004, s.31-38.

¹⁵¹ Erzurum'da *küşad* (inşa)olacak hastane için bir senelik masrafı 42660 kuruş, Erzincan'da ki hastane için ise 41154 kuruş 20 para tutmaktadır. BA. DH. MKT. 1424/60.

26 Mayıs 1886 senesinde Erzincan ve Kelkit havalisinde kızamık hastalığının salgın haline dönüştüğü görülmektedir. Hastalığa yakalananların tedavisi için Erzincan'a tabip ve eczacı gönderildiği, bu kişilerin Erzincan havalisinde tarama ve tedavi işleminde bulunduktan sonra, Kelkit bağlı köylerde illet yok oluncaya kadar büyük bir gayretle mücadele edilmesi Tıbbiye Nezareti tarafından istenmektedir.¹⁵²

17 Nisan 1904 senesinde Refahiye Kazası'nda kızamık hastalığı salgın haline gelmiş ve iki kişi vefat etmiştir. Kazada salgına karşı tıbbi tedbirler almak ve tarama yapıp hastalığa yakalananların durumunu tespit için, Erzincan belediye tabipliğinden doktorlar görevlendirilmiştir.¹⁵³

Sivas Vilayeti Müfettişliği'nin raporlarında görüldüğü üzere; 14 Temmuz 1904 senesinde Kemah ve Refahiye Kazaları'nda belediye tabipleri olmadığından bu hastalıkla mücadelede sıkıntılar yaşandığı, hastalığa yakalananların şifa bulamadıkları, bir an evvel kazalara belediye tabibi tayin edilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.¹⁵⁴

Sonuç:

“XIX. yüzyılda Erzincan Kazası'nda Salgın Hastalıklar: Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık” adlı bu çalışmanın da giriş kısmında belirttiği kapsam ve problem cümlelerinin çözümü doğrultusunda yapılan çalışmada, elde edilen bulgular çalışma içerisinde açıklanmıştır. Ancak gelen bir tasnif açısından ele alındığında şu sonuçlara varılabilir.

1. İncelenen dönemde içerisinde, Erzincan ve çevresinde kolera, frengi, çiçek ve kızamık hastalıklarının bazen mahalli bazen de salgın haline dönüştüğü görülmektedir. Kolera hastalığı, 1852, 1861,1865 senelerinde münferit, 1892–1894 ve 1908–1910 senelerinde salgın olarak kendini göstermiştir. Bu hastalıktan dolayı ölüm hadiselerine en fazla rastlandığı yıllar, 1892–1894 ve 1908–1910 seneleri olmuştur.

2. Osmanlı topraklarında “*masum frengi*” olarak adlandırılan hastalık 1886–1887, 1893, 1895,1898, 1899–1900, 1901–1902 ve 1904 senelerinde umumi bir salgın olarak Anadolu topraklarının hemen hemen tamamı ve Ortadoğu, Rumeli ve Balkanlar'da etkili olduğu görülmektedir. Hastalığın, Erzincan ve çevresinde 1886'da salgın olarak ortaya çıktığı ve 1887'de salgın azalsa da devam ettiği, 1888'de münferit hadiselerin görüldüğü, ikinci büyük salgının ise 1904 senesinde kendisini hissettirdiği anlaşılmaktadır.

¹⁵² BA. DH. MKT. 1404/17; 1399/44.

¹⁵³ BA. DH. MKT. 1130/14.belge.1. (17 Nisan 1904); 1130/14.belge.4. (Haziran 1904).

¹⁵⁴ BA. DH. MKT. 879/25.

3. Çiçek salgınlarının, Erzincan Kazasında 1889, 1892, 1900, 1902 ve 1913 senelerinde izlerine rastlanmış ve hastalığa karşı, devlet tarafından etkili mücadele verilmiştir. Kızamık hastalığına ise salgın olarak 1886 ve 1904 senelerinde rastlanmıştır.

4. Erzincan'da zuhur eden salgın hastalıklarda kolera iklimsel özelliklere bağlı olarak yılın Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yoğun olarak görülmektedir. Yılın diğer aylarında hafif seyir içindedir. Frengi, çiçek ve kızamık hastalıklarının iklime bağlı olarak gelişim seyri göstermemiş, yılın her ayında kendini hissettirmiştir. Kolera salgınları yoğunlukla şehir merkezinde görülmekle beraber azda olsa kırsalda rastlanmaktadır. Frengi hastalığı şehir ve köylerde, çiçek ve kızamık ise taşrada daha etkindir. Münferit ölüm hadiseleri hariç çiçek, kızamık ve frengi salgınlarında kitlesel can kaybına rastlanmamıştır.

5. Hastalıkların bölgede yayılıp, salgın haline dönüşmesine birçok etkenler sebep olmuştur. Bunlar; kervanlar, çerciler, asker sevkıyatları, göçler, hac seyahatleri gibi bir yerden başka bir yere nüfus hareketlerinde bulunan kişi ve gruplar sayılabilir. Bunun yanı sıra hastalıkların şehir veya köylerde yayılmasında; dini bayramlar, törenler, ölülerin yıkanması, kışla, hastane, cami, aile üyelerinin hastalara bakması, aynı kaptan yemek yenmesi veya su içilmesi, hastalıktan ölen kişinin eşyalarının kullanılması, hasta ve komşu ziyaretleri, çöpler, lağım ve açıkta bulunan kirli sular gibi durumlar örnek verilebilir.

6. Yeterli altyapı ve kanalizasyon ağına sahip olmayan Erzincan ve çevresindeki yerleşimlerde, zorunlu olan temizlik şartları yerine getirilemediği için, beledi nitelikli hastalıkların değişik dönemlerde münferit veya salgın halinde görülmesi gayet doğaldır.

7. Devlet salgın hastalıklarla mücadelede birtakım tedbirler almıştır. Vilayetlerde Sıhhiye Komisyonları kurmuş, halkı hastalıklara karşı bilinçlendirmiş, doktor ve eczacıları bölgede görevlendirerek şehir ve köylerde tarama ve tedavi faaliyetlerinde bulunmuştur. Çocuklar aşı ve taramadan geçirilmiş, ihtisas hastaneleri inşa etmiştir. Kordon uygulamasıyla hastalığın yöresel yayılmasına mani olunmuştur. Karantinahanelerin tesisi ile de gelişmiş hareket eden insanlar, potansiyel taşıyıcılar olmaktan alıkonulmaya çalışılmıştır.

8. Toplumun kaderciliği ve kişisel hijyenin önemsenmemesi hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla devletin mali darboğazda bulunması hastalıkları artıran faktörlerdendi. Yeterli sayıda sağlık personelinin bulunmaması, salgınların tesirini bölgede daha da artırmıştır. Sağlık personelinin tayinlerinde ki aksamalar, tıbbi alet ve edevatın eksikliği gibi durumlar salgınlarla mücadelede karşılaşılan sorunlar arasındadır.

9. Muhtemelen, salgınlar sebebiyle nüfus etkilenmekte ve üretim de düşüşler meydana gelmekte, özellikle tarımla uğraşan bölgede ki çiftçilerin üretim potansiyelini düşürmekte ve bunun neticesi olarak ta kıtlığın bölgede baş göstermesine zemin hazırlamakta idi. Salgın hastalıklar neticesinde birçok insan hayatını kaybetmiş ve memleketini terk etmiştir. Bu nedenle bölge ve şehir ticareti menfi yönde etkilenmiş olmalıdır.

10. Erzincan Kazası'nda öldürücü salgınların ortaya çıkışı, taşrasıyla kıyaslanmayacak derece de Erzincan Şehrini ön plana çıkarmıştır. Nüfus itibarıyla orta ölçekli olan bu şehirde¹⁵⁵ günlük onlarca insanın hastalığı yakalanması veya ölmesi şehir sakinleri üzerinde derin acılar ve korkuya sebep olmuş olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları.*

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, İSTANBUL

1 Bâbıali Evrak Odası.

A.MKT: Mektubî Kalemî Evrakı.

A.MKT. MHM: Mektubî Mühimme Kalemî.

A.MKT. NZD: Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Evrakı.

A.MKT. UM: Mektubî Kalemî Umum Vilâyât.

2. Dahiliye Nezareti Evrakı

DH. MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî.

3. İrade Tasnifi

İ.AS: İrade Askerî.

İ.HUS: İrade Hususî.

İ.DH: İrade Dahiliye.

İ.SH: İrade Sıhhiye.

---

¹⁵⁵ XIX. yüzyılın ortalarına doğru askeri nüfus hariç, Erzincan Şehri'nin erkek nüfusu 6500-7000 civarındadır. *BA. ML. CRD. 2059.*

* Kullanılan vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

4.Meclis-i Vükela Mazbataları.

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları.

5. Yıldız Tasnifi.

Y.A.HUS: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı.

Y.A.RES: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı.

Y.PRK. ASK: Yıldız Perakende Evrak Askeri Maruzat.

Y.PRK. BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Maruzatı.

Y.PRK. DH: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı.

Y.PRK. SH: Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı.

Y.PRK. UM: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı.

Y.PRK. ZB: Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı.

6. Araştırma ve İnceleme Eserler

AYAR Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera, İstanbul Örneği (1892–1895)*, İstanbul 2007.

BRİGGS Asa, “Cholera And In The Nineteenth Century”, *Past And Present*, nr. 19 (April 1961), s.76–96.

ÇALIK Ramazan, Tepekaya Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2006, sa.16, s.205–228.

ÇETİN Osman, “Bursa Şer’i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* sa.2, cilt.2, yıl.2, 1987, s.63–71.

DİAMOND Jared, *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (çev. Ülker İnce), Ankara 2002.

DOLS W. Michael, *The Black Death in The Middle East*, Princeton 1977.

_____, “The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347–1894”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol.22, No.2. (May 1979), s.162–189.

ERLER Yavuz Mehmet, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türkler*, c.13, Ankara 2002, s.762–770.

EVANS J. Richard, *Death in Hamburg, Society and Politics in the Cholera Years 1830–1910*, Oxford 1987.

- KARPAT Kemal, "Ottoman Population Records and the Census of 1881–82–93", *International Journal of Middle East Studies*, 1978, 9, s.237–274.
- KEARN Gerry, "Cholera", *A. Dictionary of Nineteenth Century History*, London 1994, s.122–124.
- MİTHAT Ahmet, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina Yani Usul-ı Tahaffuz Tarihçesi", *Salname-i Nezaret-i Hariciye*, 1318, s.446–447.
- NİKİFORUK Andrew, *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi* (çev. Selahattin Erkanlı), İstanbul 2001.
- ÖZDEMİR Oya-KANYILMAZ Dilek, "Yeni Eliminasyon Hedefi: Kızamık ve Epidemiyolojisi", *A.Ü.Tıp Fakültesi Mecmuası*, c.57, sa.1, Ankara 2004, s.31–38.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler*, Ankara 2005.
- PAKALIN M. Zeki, *Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- PANZAC Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba*, (çev. Serap Yılmaz), İstanbul 1997.
- Post John D. "Famine, Mortality, and Epidemic Disease in the Process of Modernization", *The Economic History Review, New Series Vol.29, No.1*, (Feb., 1976), s.14-37.
- SAKA Necdet, "Osmanlı'da Salgınlar", *Toplumsal Tarih*, 22, Ekim 1995, s.23–25.
- SARIYILDIZ Gülden, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler (22–23 Mayıs 2000)*, İstanbul 2001, s.309–319.
- _____, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865–1914)*, Ankara 1996.
- SCHOLTİSSEK C., *Influenza virus genetics. Adv. Genet vol.20, Academic Press, New York 1979*, s.1–36.
- SEYF Ahmad, "Iran and Cholera in the Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies, vol.38, Number 1 (January 2002)*, s.169–178.
- ŞÜKRÎ Kamil, "Kolera İstilası", *Maarif*, c.V, nr.124 (28 Ca 1311/07.12.1893), s.309–322.
- ÜNAT Ekrem Kadri, "Osmanlı İmparatorluğunda 1910–1913 Yılları Arasındaki Kolera Salgınları ve Bununla İlgili Olaylar", *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, sa.1*, İstanbul 1995, s.55–65.

~ 270 ~ A. GÜL: XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)

YLDIRIM Nuran, “Karantina”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c.IV, s.460–468.

_____, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c.5, Ankara 1985,
s.1320–1338.

YOLALICI M. Emin, “Osmanlıda Çağdaş Belediyecilik”, *Türkler*, c.13, Ankara
2002, s.739–749.

YORKE W. Vincent, “A Journey in the Valley of Upper Euprates”, *The
Geographical Journal*, vol: 8, no:5 (Nov; 1896), s. 453–473.